

УДК 37(091)(477)(092)

Вишнівський Р.Й., Дучимінська Г.Ю.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ДИДАКТИЧНІ ІДЕЇ ІВАНА ФРАНКА

Анотація. У статті на основі вивчення й аналізу наукових праць, публіцистичних статей та художніх творів Івана Франка висвітлено його провідні дидактичні ідеї: *гуманізація* – забезпечення пріоритету загальнолюдських цінностей, сприяння розвитку творчих можливостей учня, його інтелектуальної свободи; *народність* – вивчення власної історії, рідної мови і літератури, культури, традицій та звичаїв українського народу; *демократизація* – свобода людини і гарантія її людських прав; *індивідуалізація* – виховання гармонійно розвиненої особистості з творчим критичним мисленням, сильним характером, широкими психічними та фізичними можливостями; ідея виховного і розвивального навчання, послідовність і систематичність знань, науковість, доступність, проблемність та мотивація навчання, емоційність, зв'язок навчання з життям.

Ключові слова: Іван Франко, школа, учитель, освіта, виховання, провідні дидактичні ідеї.

Vyshnivskiy Roman, Duchyminska Halyna

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

IVAN FRANKO'S DIDACTIC IDEAS

Summary. On the basis of the study and analysis of Ivan Franko's scientific works, journalistic articles and literary works his leading didactic ideas are considered in the article: *humanization* – ensuring priority of universal human values, promoting the development of students' abilities, their intellectual freedom; *national character of education* – the study of the history, native language and literature, culture, traditions and customs of the Ukrainian people; *democratization* – the freedom of man and guarantee of his human rights; *individualization* – education of a harmoniously developed personality with creative critical thinking, strong character, wide mental and physical capabilities. It is emphasized that Ivan Franko's didactic ideas are conformable to the tasks of Ukraine's modern system of education. Ivan Franko considered education as one of the most important factors for economic and social progress. He believed that the whole system of education should be based on the equal rights and conditions for every person to fully fulfil their own abilities, talent and aimed at forming a creative and industrious personality with appropriate skills and capacities. The effectiveness of the process of teaching, according to Ivan Franko, depends on the teacher's deep understanding of its principles, appropriate combination of theory with practice. And only if education is equally accessible, scientific and systematic, and the teacher encourages students to get involved in active, independent creative activities, high results can be achieved. The cornerstone of Ivan Franko's pedagogical views were the ideas of developmental education, the consistency and systematic character of knowledge, scientific character, accessibility, problematic nature and motivation of learning, emotionality, the connection of studies with life.

Keywords: Ivan Franko, school, teacher, education, leading didactic ideas.

Постановка проблеми. Процеси інтеграції й глобалізації в соціальній, економічній та культурній сферах, перспективи розвитку Української держави, перехід до високотехнологічного інформаційного суспільства, у якому якість людського потенціалу, рівень освіченості й культури громадян набувають вирішального значення для економічного й соціального поступу країни, вимагають глибокого оновлення системи освіти. Її змістом є виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, оберігає й примножує цінності національної культури, дотримується громадянських прав і свобод; формування громадян, здатних до самостійного мислення, суспільного вибору та соціально значущої діяльності, спроможних критично осмислювати інформацію, давати їй оцінку з позицій загальнолюдських, національних, моральних цінностей, не губитися у новій пізнавальній і життєвій ситуації, самостійно поглиблювати знання та творчо застосовувати їх у сфері своєї діяльності. Розв'язання цих завдань неможливо без оперття на глибинні національно-виховні традиції народу, звернення до історії української педагогіки, ґрунтовного вивчення й переосмислення творчих надбань громадсько-просвітницьких діячів минулого.

Розвитку української національної школи, системи освіти й виховання в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. значною мірою сприяла титанічна праця Івана Франка. З огляду на це особливо важливою є літературно-педагогічна спадщина вченого, висвітлення його ідей, поглядів, переконань стосовно розбудови національної школи, освіти й виховання молоді відповідно до потреб українського суспільства. Адже І. Франко належить до тих видатних постатей українського народу, який своїм інтелектом, ідеями і діями осмислював минуле і прокладав шлях у майбутнє. Уся його творча спадщина залишила помітний вплив на формування національної свідомості українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх десятиліть спадщина І. Франка, що вражає обсягом та різноаспектністю, була предметом вивчення дослідників у галузі літератури, філософії, історії, педагогіки. Педагогічну франкіану суттєво збагатили наукові праці, хрестоматійні матеріали, що знайшли відображення у підручниках з історії педагогіки для студентів ВНЗ [1; 7; 8; 10; 12]. Чимало наукових розвідок, статей сучасних авторів присвячено висвітленню й аналізу педагогічних поглядів Івана Франка у вимірі об'єктивності та політичної незаанга-

жованості. Так, соціально-педагогічні погляди І. Франка аналізує Т. Логвиненко [9]; на змісті та методах навчання і виховання в педагогічних поглядах І. Франка акцентує О. Вишневічкый [3]; роль учителя у творчості І. Франка висвітлено у публікації Д. Скільського [13]; думки І. Франка про реформування школи в контексті сучасних завдань розвитку освіти характеризує Н. Захлопана [5]; виховання національної свідомості у творчості І. Франка розглядає Л. Асауленко [2]; моральний аспект виховання школярів на основі казок І. Франка та семантики народних фразеологізмів висвітлює Г. Добролюба [4]; погляди Івана Франка на моральне виховання розглядає Н. Заячківська [6]; питання шкільного франкознавства досліджує З. Шевченко [17]; про вчителів І. Франка йдеться у розвідці В. Микитюка [11]; освітні ідеї І. Франка розглядає Р. Шиян [18]. Однак мусимо констатувати, що на сьогодні практично немає досліджень, які б ґрунтовно, цілісно і всебічно висвітлювали педагогічні ідеї Івана Франка у контексті реформування сучасної системи освіти й виховання в Україні.

Мета статті. Мета пропонованої статті – на основі вивчення й аналізу наукових праць, публіцистичних статей та художніх творів Івана Франка розкрити його провідні дидактичні ідеї в розрізі сучасних потреб українського суспільства й української системи освіти й виховання.

Виклад основного матеріалу. Літературно-педагогічна спадщина І. Франка охоплює понад сто наукових, публіцистичних та художніх творів. Їх аналіз та узагальнення дають змогу виокремити провідні дидактичні ідеї вченого. Однією з найважливіших І. Франко вважав ідею свідомості й активності в навчанні. Розуміючи, що успішне формування навичок й умінь, розвиток особистісних якостей зазвичай залежить від свідомого ставлення учнів до навчання, учений вимагав, щоб учителі під час занять використовували цікаві факти з історії науки, життя вчених і громадських діячів, спонукали учнів до самоаналізу, самооцінки своїх дій, допомагали їм розвивати внутрішні стимули активності – потребу в знаннях, інтерес до них, відчуття відповідальності, обов'язку [16, с. 66–67].

Критикуючи систему освіти в тогочасних школах за надмірний догматизм і формалізм у навчанні [16, с. 195], педагог неодноразово наголошував, що його справжню суть складають глибоко і самостійно осмислені знання, здобуті шляхом власної інтенсивної розумової діяльності, а не шляхом зубріння і механічних вправ. З іншого боку, навчальний процес ефективний лише за умови активності учнів.

Знання є частиною певної системи. Їх не можна засвоювати хаотично, безладно. Тому І. Франко підкреслював, що навчання обов'язково повинно бути *послідовним та систематичним*. Він виходить з того, що людина тільки тоді володіє справжнім, дієвим і науковим знанням, коли в її мозку відображається чітка картина зовнішнього світу, що складає систему взаємозв'язаних понять [16, с. 60–61]. Опанування учнями систематизованим знанням повинно відбуватися в певній логічній послідовності, а універсальним засобом, головним способом формування системи наукових знань є певним чином організоване навчан-

ня. Так, у статті “Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва” письменник чітко вказує, як треба розподіляти навчальний матеріал, з чого починати навчання і в якій послідовності будувати його, як встановити зв'язок між новим і вже вивченим матеріалом. “А між тим, – переконує педагог, – хто тільки що-небудь знає з педагогії, той поперед усього знає, що головною основою розумного виховання є певний розумний лад і зв'язок в науках, котрі подається ученикові; безладне і незв'язне подавання йому раз уривка з тої, то знов з другої науки томить пам'ять, нівечить охоту та й затемнює характер самої науки” [16, с. 60].

І. Франко усвідомлював, що наука в житті людини повинна відігравати дедалі важливішу роль, а тому освіта має бути спрямована на освоєння знань про об'єктивну дійсність. У цьому контексті ідея *науковості* в навчанні є значущою. Однак “саме пізнання, – зазначає вчений, – не може бути її (*науки – Р.В.*) метою, бо коли б так було, то вся наука нікому не принесла б найменшої користі, нікому не була б потрібна, була б ... п'ятим колесом у возі людського поступу” [16, с. 44]. Учні під час навчання мають отримувати правдиві, достовірні, науково обґрунтовані знання. “Треба говорити народові всю правду, не щадити ніяких пересудів, чи вони боязно криються під сільською стріхою, чи з парадом проповідаються з амвон та трибуналів” [16, с. 61].

У своїх статтях І. Франко вимагав, щоб обсяг матеріалу, що вивчається, відповідав не тільки віковим особливостям учнів, але й рівню їхнього інтелектуального та морально-психічного розвитку. “Що в університеті добре і пожадане, те в гімназії може бути зовсім нездале і убиваюче”, – зазначає автор [16, с. 99]. Однак учений не зводив *доступність навчання* до спрощення змісту навчального матеріалу, до легкості навчання. Так, в оповіданні “Борис Граб” учитель Міхонський допомагає розкрити незрозуміле через зрозуміле, спрямовує зусилля свого учня на самостійний аналіз, а не постійно полегшує його роботу з метою отримання, осмислення та засвоєння знань.

При вивченні будь-якого предмету, наголошував І. Франко, завжди необхідно йти від простого до складного, від одиничного факту, події чи явища до загального, використовуючи взяті з життя приклади, а процес навчання повинен здійснюватися простою, зрозумілою для учнів мовою [16, с. 65].

Вивчення й аналіз творів І. Франка дає підстави стверджувати, що особливого значення він надавав *проблемності та мотивації* навчання, що є актуальним сьогодні. Адже за допомогою цього принципу в учнів формуються і розвиваються такі якості, як ініціативність, творчість, самостійність, критичність тощо. Так, у процесі навчання учень Борис розв'язує конкретну дидактичну проблему, використовуючи для цього свої знання, уміння, навички.

Реалізація проблемності навчання неможлива без урахування мотиваційної сфери учнів. Виходячи із цього, мета педагога – спонукати учнів до активної життєдіяльності, стимулювати в них зацікавленість, добросовісне й відповідальне ставлення до праці, навчання, знань, формувати систему фундаментальних потреб – пізнання

невідомого, досягнення успіхів, інтелектуальне спілкування. Однак, даючи характеристику Дрогобицькій гімназії, І. Франко зазначає, що у ній залишилися тільки ті вчителі, які «мали найменше практики, найменше знання, що, значить, найменше могли вщепити в учеників любов до науки, зацікавити їх, привчити думати і дати які-небудь ґрунтові початки» [16, с. 30].

У художніх творах і наукових статтях І. Франко доводив, що міцності знань значно сприяє їх зв'язок з відчуттями, емоціями, переживаннями учнів. Якщо вивчення навчального матеріалу викликає в дитини відчуття радості або засмучення, переживання успіху, добра, любові, то знання надовго зберігаються в пам'яті, бо власні відчуття, емоції, переживання важко забути. Знання також повинні бути включені до системи поглядів і переконань учня, тоді вони стають його внутрішнім надбанням, «здобутком його власної мислі, а не вивченим напам'ять і нестраним багастом незрозумілих термінів» [16, с. 64].

У своїх працях учений стверджував, що *школа була відірвана від життя*, «шкільна справа» йшла «якось набакир» [16, с. 194], не відповідала суспільним вимогам та потребам. І. Франко виходив з принципу, що *школа потрібна для життя, а не навпаки*. «Школа, – наголошує автор, – хоч і як важна та свята річ, все-таки є для людей, а не люди для школи» [16, с. 191]. Систему освіти в тогочасній школі він уважав найгіршою у світі, спрямованою на те, аби в головах учнів убивати всяку живу здорову думку, відвертати від життя і чесної праці, деморалізувати їх «рабським поклонництвом», нищити всяку іскру критики і власної ініціативи. Педагог був незадоволений ані змістом освіти, ані методами навчання і виховання, які застосовували вчителі, ні старими за своєю суттю підручниками та програмами [16, с. 35].

До *ідеї зв'язку освіти з життям* І. Франко неодноразово повертається і в художніх творах. Зокрема, у повісті «Перехресні стежки» вустами адвоката Євгенія Рафаловича він зазначає: «Що таке освіта? Чи вмілість читати і писати – се освіта? ... Ні, книжкова освіта ще не дає життєвої освіти. Неписьменний торговець може бути в життєвих справах освіченішим чоловіком від доктора філософії. Життєва освіта, ось в чім річ! Щоб чоловік привикав жити з людьми, порозуміватися з ними, солідаризуватися. Почуття солідарності між людьми – се мета ... школи [14, т. 7, с. 256–257].

Навчання в школі І. Франко нерозривно пов'язував з *вихованням та розвитком учнів*. І найважливіше завдання педагога – навчити школярів мислити, виховувати в них високі моральні якості, прагнення до самостійного опанування знаннями. Письменник наголошував, що школа повинна забезпечити постійний усебічний розвиток здібностей кожного учня, діти в школі «мусять одержати належне і всестороннє виховання, мусять виробити всі свої тілесні і духовні сили» [16, с. 58]. Так, звертаючись до учнів, учитель Міхонський підкреслював, що головне – «володіти своїм мізком», розвивати пам'ять і системне критичне мислення, бо це знадобиться їм у житті, у самостійній праці після закінчення гімназії [16, с. 159].

Іван Франко надавав пріоритетного значення проблемам виховання дітей і молоді в дусі *гуманізму*. Адже саме гуманістичні цінності

та відповідні їм норми визначають повсякденну поведінку, регулюють взаємини людей, забезпечують життєздатність суспільства, процеси ждегуманізації негативно впливають на моральний та емоційний стан його представників, їхнє фізичне та психічне здоров'я. Так, у передмові до брошури Х.Г. Зальцмана «Книжка приказок про те, як не належить поводитися з дітьми» педагог підкреслював, що «... справа, щоб наша молодь виходила здоровіша, розумніша, чесніша, се справа цілої нашої будуччини» [16, с. 209].

Метою гуманістичного виховання для І. Франка є ідеал усебічно й гармонійно розвиненої особистості, її щастя і свобода. Він був глибоко переконаний, що «само багатство, сама наука, сама штука не може дати чоловікові повного щастя. Наскільки чоловік може бути щасливим у житті, він може се тільки в співжитті з іншими людьми, в родині, громаді, нації. Скріплення, утончення того почуття любові до інших людей, до родини, до громади, до свого народу – оте є основна підвалина всякого поступу: без неї все інше буде лише мертве тіло без живої душі в ньому» [15, т. 45, с. 345]. А тому закликав боротися «з кожним поодиноким лихом, з кожною поодинокую кривдою» [15, т. 45, с. 345].

І. Франко як справжній гуманіст наріжним каменем суспільного поступу вважав милосердя і любов до інших людей. Письменник неодноразово підкреслював необхідність прищеплювати молодому поколінню високі етичні якості, виховувати його в дусі любові до людини, поваги до старших, дружби й товариства, правдивості й чесності. «Кожна людина, – зазначає мислитель, – ... мусить виробити собі певне коло понять про людське життя, про поведіння з людьми; це є розуміння вірності, справедливості, правди, дружби і добра» [15, т. 45, с. 39].

І. Франко закликав проявляти гуманність до особистості учня у процесі виховання. Педагогу необхідно з розумінням ставитися до будь-яких вчинків учнів, виходячи з того, що поведінка вихованця та ставлення до навчання значною мірою зумовлені попередньо набутим життєвим досвідом, його характером. В особі вчителя мислитель убачав передовсім старшого товариша, щирого друга і радника. Письменник наголошував, що педагог повинен піклуватися про зміцнення доброзичливих стосунків з учнями, проявляти до них щире повагу, педагогічний такт, створюючи умови для їх сприятливого самопочуття, психологічного комфорту й зміцнення особистої гідності. Так, стосунки вчителя Міхонського і учня Бориса з оповідання «Борис Граб» пройняті взаємною повагою, довірою, доброзичливістю, мають гуманний характер, що викликає в нього позитивну реакцію і стимулює його діяльність.

Вивчення й аналіз праць І. Франка дають підстави стверджувати, що він особливого значення у вихованні молоді надавав принципу *народності*, який повинен пронизувати увесь зміст системи освіти. Його педагог нерозривно пов'язував з вивченням власної історії, рідної мови і літератури, традицій та звичаїв народу. Адже це допомагає молодому поколінню глибоко проникнути в духовний світ свого народу, зрозуміти витоки культури, історії, способу життя.

Надзвичайно важливого виховного значення І. Франко надавав усній народній творчості. Адже

у створених народом казках, приказках і прислів'ях розкриваються особливості національного характеру, обличчя народу, яскраво виявляються його думи і сподівання, морально-етичні ідеали. Тому педагог радить використовувати "народну" літературу в процесі навчання, зазначаючи, що українці, на відміну від німців і поляків, "мають так багато, високогуманної, живої і справді національної, а для студіуму гімназального ... зовсім придатної усної, народної словесності, пісень і оповідань історичних, малюючих 1190-літню минулисть нашого народу, його безчисленні невгоди, погляди і змагання" [16, с. 119].

Важливу роль у вихованні в учнів патріотизму, любові до власного народу І. Франко відводить вивченню краєзнавства. Він виходить з того, що "чужі справи цікаво знати, свої – потрібно" [15, т. 46. Кн. 2, с. 116]. "Адже ж це перший ступінь, перша прикмета раціональної освіти – знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе живим і свідомим членом живого, свідомого і об'єднаного організму", – підкреслює автор [15, т. 46. Кн. 2, с. 116].

Визначальним завданням досліджень у царині краєзнавства І. Франко вважає служіння "одній з найчистіших ідей – правди і вселюдської любові ... для здобуття вищого ступеня освіти й добробуту, а разом з ними і якнайбільше доступного людині – щастя на землі" [15, т. 46. Кн. 2, с. 126].

Одне з чільних місць у творчості І. Франка посідає ідея *демократизації освіти*, під якою мислитель розумів свободу людини та гарантію її людських прав. Він виходить з того, що кожна людина народжується вільною і рівною в своїх правах. Письменник мріяв про суспільство вільних особистостей, де немає необхідності насильства, диктатури, обмеження свобод і прав людини, де "над народом не буде управи згори, а сам народ здолу (т.е. від громад) управляє сам собою, працює сам на себе, сам образується і сам обороняється" [15, т. 45, с. 139]. Він вимагав, "щоб кожна людина, чоловік чи жінка, були свободними і мали б зовсім рівні права у всім до всього", "щоб кожному вільно було вчитися і навчати, чого і як його воля" [16, с. 58–59].

І. Франко був переконаний, що думку дитини завжди слід враховувати, а не ігнорувати, слід поводитися з нею як з дорослою людиною, сприймати не як слабку, беззахисну, несамостійну істоту, а навпаки – як істоту самостійну, повноцінну, здатну на відповідальні рішення і вчинки. "Розуміється само собою, що, виховуючи дітей від малу в поняттях розумних, поступових і научних, не треба їм затикати очей і на поняття і докази противників тих ідей, але розвивати якнайвсесторонніше їх мислення", – наголошує автор [16, с. 38].

Важливе значення І. Франко відводив ідеї *індивідуалізації* у вихованні. Роль учителя у формуванні особистості дитини, розкритті її самобутності, здібностей і потенційних можливостей є надзвичайно важливою. Його І. Франко вважає творцем повсякденної життєдіяльності дітей, незамінним помічником індивідуального розвитку кожного учня. До важливих якостей учителя мислитель відносить вміння допомогти кожному учневі знайти справу до душі, дати йому можливість проявити й розвинути свої здібності, вміння, навички, виявити позитивні риси характеру, вчинків і на цій

основі зміцнювати його віру у власні сили та можливість, розвивати творчу діяльність, активність та ініціативу. Проте у школі "замість принципу виховання, а отже, плекання, керування і нормування", домінував "принцип гноблення, принцип непедагогічний і нелюдський" [16, с. 170].

У процесі виховання вчителю необхідно враховувати вікові та індивідуальні особливості учня, позаяк з віком пов'язаний характер діяльності дитини, особливості її мислення, коло її запитів, інтересів. Особливо це стосується підліткового віку, адже саме багатом підлітком властиві самостійність, товариськість, прагнення до лидерства, до самоствердження, потреба в самовираженні. "Кожний передовий учитель середньої школи, – зазначає І. Франко, – кожний благорозумний батько, який слідкує за власними силами, знає, що юнаки, які відзначаються живою уявою, самостійним мисленням, у 15-20-річному віці проходять звичайний процес скептицизму" [16, с. 174]. У підлітковому віці учні активні та ініціативні, розуміють пряму, відкриту постановку завдань у конкретних видах діяльності. Саме в цей час у них розвиваються високі етичні ідеали, почуття відповідальності. "В цей період юнак, який самостійно мислить, нишпорить у приватних і публічних бібліотеках, поглинає твори популярних філософів, і дуже часто приходить навіть до цілковитого заперечення того, у що вірив перед тим. ... Це хвилини перелому, в які його душа перебуває часом в розладі, зрозумілому для учителя-психолога" [16, с. 174]. Проте ця активність, прагнення учня до самостійності повинні бути добре організовані педагогом. І. Франко вказує, що багато "чесних і передових" учителів допомагали учням виплутатися із такої ситуації. "Таку молодь вони інколи самі втягують в приватні розмови, заохочують до визнань і сповідей і вдалими аргументами скеровують напрям їх мислення на правильний шлях" [16, с. 174].

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вищесказане, робимо висновок, що Іван Франко розглядав освіту як один з найважливіших чинників економічного та соціального поступу. Він уважав, що вся її система має бути заснована на основі рівності умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту і спрямована на формування творчої працелюбної особистості з відповідними навичками й вміннями.

Ефективність навчання, на переконання І. Франка, залежить від глибокого розуміння вчителем його принципів, правильного поєднання теорії з практикою. І лише за умови, що навчання є однаково доступним, науковим і систематичним, що вчитель спонукає учнів до активної, самостійної творчої діяльності, можна досягти високих результатів. Наріжним каменем його педагогічних поглядів стали ідеї проблемності та мотивації навчання, емоційності, зв'язку навчання з життям, гуманізації і демократизації системи освіти та виховання, народності, індивідуалізації, виховного і розвивального навчання.

Перспективними напрямками подальшого дослідження є погляди Івана Франка на виховання дітей у сім'ї, питання дошкільного виховання, релігійні погляди письменника, його внесок у розвиток методики викладання літератури, підручничкознавство.

Список літератури:

1. Артемова Л.В. Історія педагогіки України : підручник для студ. вищ. пед. навч. закладів / Любов Вікторівна Артемова. – Київ : Либідь, 2006. – 424 с.
2. Асауленко Л.М. Виховання національної свідомості на основі творчості Т.Г. Шевченка та І.Я. Франка / Л.М. Асауленко // Проблеми освіти : Науково-методичний збірник. – 2008. – № 56. – С. 82–87.
3. Вишневецький О. До питання змісту і методів навчання у педагогічних поглядах І. Франка / Омелян Вишневецький // Вишневецький О. Педагогічні етюди. – Дрогобич : ДДПУ ім. І. Франка, 2007. – С. 142–148.
4. Доброльожа Г. Моральний аспект виховання школярів на основі казок Івана Франка та семантики народних фразеологізмів / Галина Доброльожа // Гуманітарні науки: науково-практичний журнал. – 2007. – № 2. – С. 56–60.
5. Захлопана Н. Іван Франко про реформування школи і сучасність / Ніна Захлопана // Педагогічна думка. – 2006. – № 4. – С. 24–27.
6. Заячківська Н. Погляди Івана Франка на моральне виховання (за збіркою "Мій Ізмарагд") / Надія Заячківська // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 року). – Львів : Видавничий центр Львів. національного університету імені Івана Франка, 2010. – Т. 2. – С. 967–977.
7. Іван Якович Франко : Педагогічні погляди Івана Франка // Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагогів / Під заг. ред. А.М. Бойко. – К. : Професіонал, 2004. – С. 287–321.
8. Левківський М.В. Історія педагогіки : Підручник / М.В. Левківський. – К. : ЦНЛ, 2003. – 360 с.
9. Логвиненко Т. Соціально-педагогічні проблеми у науковій спадщині І. Франка / Тетяна Логвиненко // Людинознавчі студії. Зб. наук. праць ДДПУ. Серія : педагогіка. – Дрогобич : Вимір, 2006. – Вип. 13. – С. 4–13.
10. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки : Навч. посіб. – К. : Знання, 2006. – 447 с.
11. Микитюк В. Іван Франко і його вчителі / Володимир Микитюк // Дивослово. – 2007. – № 8. – С. 17–22.
12. Мосіяшенко В.А. Іван Якович Франко (1856-1916) / В.А. Мосіяшенко // Історія педагогіки України в особах : Навчальний посібник для вищ. пед. навч. закладів / В.А. Мосіяшенко, О.І. Курок, Л.В. Задорожна. – Суми : Університетська книга, 2005. – С. 137–141.
13. Скільський Д. "Учителем школа стоїть" : Особа вчителя у творчості Івана Франка / Д. Скільський // Рідна школа. – 2000. – № 10. – С. 59–62.
14. Франко І.Я. Зібрання творів : У 20-ти т. – К. : Держлітвидав, 1955-1956.
15. Франко І.Я. Зібрання творів : У 50-ти т. – К. : Наук. думка, 1976-1984.
16. Франко І.Я. Педагогічні статті і висловлювання / За ред. О. Дзевєрина. – К. : Рад. школа, 1960. – 299 с.
17. Шевченко З. Про сучасний підхід до шкільного аналізу творів Івана Франка / Зоя Шевченко // Дивослово. – 2000. – № 10. – С. 43–47.
18. Шиян Р. Франко як аналітик освітньої політики / Роман Шиян // Педагогічна думка. – 2007. – № 1. – С. 3–5.

References:

1. Artemova L.V. (2006). Istoryia pedahohiky Ukrayiny: pidruchnyk dlya stud. vyshch. ped. navch. zakladiv [The history of pedagogy of Ukraine: a textbook for students of higher educational institutions]. – Kyiv : Lybid, 424 p.
2. Asaulenko L.M. (2008). Vykhovannya natsionalnoyi svidomosti na osnovi tvorchosti T.H. Shevchenka ta I.Y. Franka [Education of national consciousness on the basis of the works by Taras Shevchenko and Ivan Franko] // Problemy osvity : Naukovo-metodychnyy zbirnyk, vol. 56, pp. 82–87.
3. Vyshnevskiy O. (2007). Do pytannya zmistu i metodiv navchannya u pedahohichnykh pohlyadakh I. Franka [The content and methods of teaching in Ivan Franko's pedagogical views] // Vyshnevskiy O. Pedahohichni etyudy. – Drohobych : DDDPU im. I. Franka, pp. 142–148.
4. Dobrolozha H. (2007). Moralniy aspekt vykhovannya shkolnyariv na osnovi kazok Ivana Franka ta semantyky narodnykh frazeolohizmiv [The moral aspect of education of schoolchildren on the basis of Ivan Franko's tales and the semantics of national phraseologisms] // Humanitarni nauky: naukovo-praktychnyy zhurnal, vol. 2, pp. 56–60.
5. Zakhlyupana N. (2006). Ivan Franko pro reformuvannya shkoly i suchasnist [Ivan Franko's views on school reformation and the present time] // Pedahohichna dumka, vol. 4, pp. 24–27.
6. Zayachkivska N. (2010). Pohlyady Ivana Franka na moralne vykhovannya (za zbirkoju "Miy Izmaragd") [Ivan Franko's views on moral education (based on the collection "My Izmaragd")] // Ivan Franko: dukh, nauka, dumka, volya: materialy Mizhnarodnoho naukovoho kongresu, prysvyachenoho 150-richchyu vid dnya narodzhennya Ivana Franka (Lviv, 27 veresnya – 1 zhovtnya 2006 roku). – Lviv : Vydavn. tsentr Lviv. natsional'noho universytetu imeni Ivana Franka, vol. 2, pp. 967–977.
7. Ivan Yakovych Franko: Pedahohichni pohlyady Ivana Franka [Ivan Franko's pedagogical views] // Personalii v istoriyi natsionalnoyi pedahohiky. 22 vydatnykh ukrayinskykh pedahohy / Pid zah. red. A.M. Boyko. – K.: Profesional, 2004. pp. 287–321.
8. Levkivskiy M.V. (2003). Istoryia pedahohiky : Pidruchnyk [History of Pedagogy: Textbook]. – K. : TSNL, 360 p.
9. Lohvynenko T. (2006). Sotsialno-pedahohichni problemy u naukoviy spadshchyni I. Franka [Social and pedagogical problems in I. Franko's scientific heritage] // Lyudynoznavchi studiyi. Zb. nauk. prats DDDPU. Seriya : pedahohika. – Drohobych : Vymir, vol. 13, pp. 4–13.
10. Lyubar O.O., Stelmakhovych M.H., Fedorenko D.T. (2006). Istoryia ukrayinskoyi shkoly i pedahohiky : Navch. posib. [History of Ukrainian School and Pedagogy: Education manual]. – K. : Znannya, 447 p.
11. Mykytyuk V. (2007). Ivan Franko i yoho vchyteli [Ivan Franko and his teachers] // Dyvoslovo, vol. 8, pp. 17–22.
12. Mosiyashenko V.A. (2005). Ivan Yakovych Franko (1856-1916) // Istoryia pedahohiky Ukrayiny v osobakh : Navchalnyi posibnyk dlya vyshch. ped. navch. zakladiv [Ivan Franko (1856-1916) // History of pedagogy of Ukraine in persons: A manual for higher educational institutions]. – Sumy : Universytetska knyha, p. 137–141.
13. Skil'skiy D. (2000). "Uchytelem shkola stoyit": Osoba vchytelya u tvorchosti Ivana Franka ["School Stands owing to the Teacher": The teacher's personality in Ivan Franko's works] // Ridna shkola, vol. 10, p. 59–62.
14. Franko I.Y. Zibrannya tvoriv: U 20-ty tomakh [Collected works in 20 volumes]. – K. : Derzhlitvydav, 1955-1956.
15. Franko I.Y. Zibrannya tvoriv: U 50-ty tomakh [Collected works in 50 volumes]. – K. : Nauk. dumka, 1976-1984.
16. Franko I.Y. (1960). Pedahohichni statti i vyslovlyuvannya / Za red. O. Dzeverina [Pedagogical articles and statements]. – K. : Rad. shkola, 299 p.
17. Shevchenko Z. (2000). Pro suchasnyi pidkhid do shkilnoho analizu tvoriv Ivana Franka [The modern approach to school analysis of Ivan Franko's works] // Dyvoslovo, vol. 10, pp. 43–47.
18. Shyyan R. (2007). Franko yak analytik osvitnoyi polityky [Ivan Franko as an Analyst of Education Policy] // Pedahohichna dumka, vol. 1, pp. 3–5.